

Gode helse- og omsorgstjenester for personer med utviklingshemming

*Ingvild Østerby, juridisk rådgiver
Norsk Forbund for Utviklingshemmede*

Gode helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming

Nasjonal veileder

Først publisert: 02. juni 2021
Sist faglig oppdatert: 17. oktober 2022

<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/gode-helse-og-omsorgstjenester-til-personer-med-utviklingshemming>

Formål med veilederen

- Bidra til at personer med utviklingshemming, og deres familier, får leve gode liv i tråd med egne forutsetninger, ønsker og behov.
- Bidra til kunnskapsbasert praksis, riktige prioriteringer, god samhandling og redusert uønsket variasjon i kommunene.
- Gode tjenester = å gi personer med ulike grader av utviklingshemming større kontroll over eget liv og helse, gjennom beslutningsstøtte og myndiggjøring. Tjenesten skal veilede og bevisstgjøre.

Hvem gjelder veilederen for?

- Veilederen handler om personer med utviklingshemming, men praksisen som beskrives og anbefalingene som gis gjelder også for andre som har behov for habilitering.
- Habilitering handler om å lære nye ferdigheter.

Målgruppen for veilederen

- mennesker med utviklingshemming, deres familie og pårørende
- ledere, fagansvarlige og andre beslutningstakere i helse- og omsorgstjenesten i kommunen
- fastlegetjenesten og psykologtjenesten
- private virksomheter som yter helse- og omsorgstjenester etter avtale med kommunen, inkludert BPA
- ansatte/tjenesteytere som møter personer med utviklingshemming i det daglige
- elever og studenter innenfor helse- og sosialutdanningene
- verger
- interesseorganisasjoner
- tjenester og sektorer som samarbeider med kommunale helse- og omsorgstjenester, habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten, psykisk helsevern og øvrig spesialisthelsetjeneste, den offentlige tannhelsetjenesten, barnehage, skole, NAV og frivillig sektor

Bakgrunn og grunnlag

- Flere rapporter de siste årene har påpekt store mangler i helse- og omsorgstjenestene til personer med utviklingshemming og deres familier
  - NOU 2016:17 på lik linje
  - Landsdekkende tilsyn fra Helsetilsynet i 2016
- Veilederen bygger på menneskerettighetene
  - Grunnloven § 92
  - FNs konvensjon om rettighetene til personer med nedsatt funksjonsevne (CRPD)

Veilederens oppbygging

- Beskriver lovkrav og faglige anbefalinger
  - «Skal» eller «må» betyr at det som står er lovfestet eller forskriftsfestet, eller så tydelig faglig forankret at det sjelden vil være forsvarlig å ikke gjøre som beskrevet.
  - «Bør» betyr at det er en sterk faglig anbefaling fra Helsedirektoratet.
  - «Kan» brukes om eksempler eller anbefalte forslag til hvordan man kan imøtekomme et lovkrav eller sterk faglig anbefaling.
- Under hvert tema er det lenker til veiledere og begrunnelse

Må leses i lys av

- Grunnleggende verdier i helse- og omsorgstjenesten
  - Menneskeverd, den enkeltes egenverdi, selvbestemmelse, faglig kvalitet, omsorgsfull hjelp, rettferdighet og god ressursutnyttelse
- Helserettslige prinsipper
  - Forsvarlig tjenesteyting, medvirkning, taushetsplikt og informasjon.
- Prinsippet om likestilling
  - Likeverd, like muligheter og like rettigheter
- Kommunens plikt til samarbeid, samordning og individuell plan

Temaer i veilederen

- Samarbeid og kompetanse
- Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester
- Livsfaser og overganger
- Habilitering og bistand i hverdagen
- Helseoppfølging
- Samarbeid med familie, pårørende og verge
- Dokumentasjon og taushetsplikt

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Kommunen skal ha oversikt over kompetanse- og opplæringsbehov i lys av tjenestemottakernes behov
- Kommunen skal sørge for tilstrekkelig kvalifisert bemanning etter behovene
- Vernepleierkompetanse er sentralt
- Leder/faglig ansvarlig bør ha vernepleierkompetanse eller annen relevant helse- og sosialfaglig høyskoleutdanning, og leder utdanning

- Kommunen må sørge for at alle tjenesteytere har felles grunnleggende kompetanse innenfor sentrale kompetanseområder:
  - Krav i lov, etikk, menneskerettigheter, retningslinjer
  - Kunnskap om å leve med utviklingshemming
  - Selvbestemmelse, beslutningsstøtte og brukermedvirkning
  - Kommunikasjon, inkl. ASK
  - Habilitering og målrettet miljøarbeid, inkl. metoder for motivasjon, endring og læring
  - Oppfølging av fysisk, psykisk og seksuell helse
  - Psykiske lidelser i kombinasjon med utviklingshemming
  - Utfordrende atferd hos personer med utviklingshemming
  - Bruk av tvang og makt

- Kommunen bør arbeide systematisk for en heltidskultur og minst mulig bruk av deltid.
- Kommunen bør jobbe systematisk med kompetanse i tjenestene.
  - Involvere tjenestemottakere, pårørende, arbeidstakere, og fag- og yrkesorganisasjoner i arbeidet med kompetanseplanlegging.
  - Prioritere og tilrettelegge for kompetanseheving ved deltakelse på kurs, etterutdanning ol.
- En fast primærkontakt er viktig for å sikre god oppfølging av den enkelte
  - Vedkommende må få opplæring og tilrettelegging av arbeidssituasjonen for å gjøre jobben på en god måte.

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- **Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid**
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Ved behov for oppfølging fra flere faggrupper og sektorer
- Koordinerende enhet i kommunen har ansvar for arbeidet med individuell plan, og oppfølging og veiledning av koordinator
- Bruk av koordinator, barnekoordinator og individuell plan er sentrale virkemidler for å sikre koordinert og strukturert oppfølging
- Møtepunkter og informasjonsdeling er viktig
- Samarbeidet må ta utgangspunkt i tjenestemottakers behov

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- **Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering**
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Kommunen og habiliteringstjenesten skal i samarbeid sørge for at habilitering ytes til de som har behov for det.
- Samarbeidet skal være basert på likeverd og gjensidig respekt.
- Kommunen skal ha rutiner for kartlegging av behov for habilitering, sammen med fastlege.
- Fastlege kan henvise til habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten, ved behov for spesialisert kompetanse.
- Kommunen og habiliteringstjenesten skal samarbeide om utredning og behandling.
- Uenigheter i samarbeidet skal ikke gå ut over tjenestemottaker.

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Mange verdier skal ligge til grunn i helse- og omsorgstjenester
  - Trygghet, verdighet, integritet, selvbestemmelse, helse, faglig kvalitet, omsorgsfull hjelp, toleranse, rettferdighet og ressurs utnyttelse
- Handler om å ha kompetanse til å kunne identifisere en verdikonflikt, og ta gode faglige avgjørelser basert på skjønn fremfor synsing
- Tjenesteyterne må kunne gjøre etiske vurderinger i hverdagen.
- Virksomhetsleder må legge til rette for en kultur hvor det er åpent for å stille spørsmål og drøfte problemstillinger

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- **Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere**
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Kommunen skal sørge for riktige rammevilkår
  - Tid, stabilitet og kontinuitet i tjenestene
- Antall tjenesteytere må være begrenset
- Virksomhetsledere må sørge for grunnleggende kommunikasjonskompetanse
- Tjenesteyterne må ha nødvendige kommunikasjonsferdigheter i møte med den enkelte, for eksempel opplæring i ASK.
- Må ta utgangspunkt i individuelle forutsetninger.
- Må tilpasse kommunikasjonen, sette av tid, lytte og observere.

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- **Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming**
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Kommunen må legge til rette for at personer som mangler funksjonell tale, helt eller delvis, får bruke nødvendige kommunikasjons hjelpemiddel.
  - Håndtegn, sansestimuli, kroppsspråk, mimikk, peketavle, pekebok, talemaskin ol.
- Må ta utgangspunkt i individuelle behov, og ulike faser i livet
- Mange aktører involvert
  - Kommunal helsetjeneste oppdager behov
  - Habiliteringstjenesten utreder og tilbyr utprøving og veiledning
  - Skolen eller voksenopplæring gir opplæring i bruk av ASK, i samarbeid med PPT og evt. Statped
  - NAV og hjelpemiddelsentralen har ansvar for kommunikasjons hjelpemidler

- Kommunen må legge til rette for at barn, unge og voksne kan bruke ASK på alle arenaer de oppholder seg
- Virksomhetsleder må sørge for at tjenesteyterne har grunnkompetanse på ASK, og spesifikk kompetanse på personens individuelle kommunikasjon og hjelpemidler.
- Det må sikres at tjenesteyterne får opplæring i personens individuelle kommunikasjonsform. Det må avklares hvem som skal gi opplæring til tjenesteyterne.

Samarbeid og kompetanse

- Kommunen skal sørge for nok personell med rett kompetanse i helse- og omsorgstjenesten til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for tverrfaglig samarbeid
- Kommunen og habiliteringstjenesten i spesialisthelsetjenesten skal samarbeide om habilitering
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne har kompetanse på etisk refleksjon
- Kommunen skal sørge for kommunikasjons- og relasjonskompetanse hos tjenesteytere
- Kommunen skal legge til rette for bruk av ASK hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at tjenesteyterne kjenner reglene om samtykke til helse- og omsorgstjenester

- Det er frivillig å motta helse- og omsorgstjenester fra kommunen
- Det kreves ikke skriftlig eller uttrykkelig samtykke - tilstrekkelig at det ut fra personens handlemåte og situasjonens ellers er sannsynlig at hjelpen aksepteres
- Hvis en person mangler samtykkekompetanse i spørsmålet, men ikke motsetter seg hjelpen, kan helsepersonellet avgjøre om hjelpen skal gis
- Vanligvis har spørsmålet om samtykkekompetanse størst betydning når personen motsetter seg helsehjelp eller omsorgstjenester

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand

- Retten til selvbestemmelse er en menneskerettighet, som bare kan innskrenkes med lov.
- Viktig for personlig utvikling og god psykisk helse
- Må læres fra tidlig alder
- Helse- og omsorgstjenesten, og andre arenaer der personen oppholder seg, må gjennom beslutningsstøtte legge til rette for at personen får utøve selvbestemmelse
- Beslutningstøtte = alle prosesser som gjør personen bedre i stand til å egne beslutninger/uttrykke egne behov

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand

- Kommunen skal sørge for brukermedvirkning
- Formål: kvalitet, individuell tilrettelegging og mest mulig kontroll og innflytelse på eget liv
- Virksomhetsleder må sørge for kompetanse hos tjenesteytere og kultur som bidrar til brukermedvirkning
- Tjenestemottaker skal involveres i alle avgjørelser og prosesser, og innkalles til møter
- Barn skal høres i samsvar med alder og utviklingsnivå. Foreldre medvirker sammen med og på vegne av barnet
- Det skal legges stor vekt på hva voksne og evt. nærmeste pårørende mener
- Når personen mangler samtykkekompetanse har nærmeste pårørende rett til å medvirke sammen med.

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- **Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming**
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand

- Kommunen skal sørge for at tjenestemottaker for individuelt tilrettelagte tjenester
- Skal ta hensyn til individuelle forutsetninger, mål, interesser, ønsker og behov
- Tjenestene skal utformes i samarbeid med tjenestemottaker og pårørende
- «Hva er viktig for deg?» bør legges til grunn
- Det skal legges til rette for selvbestemmelse, innflytelse og personlig utvikling
- Virksomhetsleder på sørge for at tjenesteytere har kulturforståelse og kulturell sensitivitet i møte med tjenestemottakere fra andre kulturer, den samiske urbefolkningen eller andre minoriteter
- Ukeplaner, dagsplaner og tiltaksplaner kan være gode hjelpemidler. Må alltid utformes sammen med tjenestemottaker og evt. pårørende

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming
- **Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå**
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand

- Kommunen skal ha systemer for å innhente erfaringer og synspunkter hos tjenestemottakere med utviklingshemming og pårørende
- Tjenestemottakere og pårørende skal bli lyttet til kommunens tjenesteutviklings- og forbedringsarbeid
- Kommunale råd, tema- og dialogmøter, brukerpanel, husmøter i samlokaliserte boliger, tilbakemeldingsskjema, brukerråd i dagsenter/tilrettelagt arbeid, deltakelse i rekruttering av private tjenesteleverandører eller ansettelse av tjenesteytere i kommunen
- Deltakelse i brukerråd må være frivillig. Det må gis opplæring.
- En må være bevisst på hvem som ikke representeres i brukerrådene.
- Det skal legges til rette for samarbeid med interesseorganisasjoner.

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå
- **Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse**
- Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming har mulighet til å leve og bo selvstendig og til å ha en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre.
- Kommunen skal legge til rette for at den enkelte deltar i og mestrer dagliglivets gjøremål.
- Tjenestetilbudet skal utformes med utgangspunkt i individuelle ønsker, interesser og forutsetninger.
- Kommunen skal iverksette inkluderende og tilrettelagte aktivitetstiltak ut fra lokale behov. Skal gi mulighet for sosial kontakt og utvikling av vennskap.

Tjenestemottakere som ønsker å dra på ferie utenfor egen kommune bør gis praktisk mulighet til det. Ferietilbudet bør ta hensyn til individuelle behov og ikke begrenses til deltakelse på ferieleirer i regi av frivillige organisasjoner. Bostedskommunen bør søke å finne løsninger i samarbeid med tjenestemottaker, nærmeste pårørende og tillitsvalgte for fagorganisasjonene.

En løsning kan være en begrenset turnusperiode med lange vakter og inkluderte fridager.

Hvis det er hensiktsmessig for tjenestemottaker kan bostedskommunen samarbeide med kommunen personen skal reise til.

Kommunens ansvar for å tilby nødvendige tjenester til alle som oppholder seg i kommunen (oppholdsprinsippet), skal ikke være til hinder for gode løsninger i samarbeid med tjenestemottaker og involverte tjenesteytere.

Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester

- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan utøve selvbestemmelse
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming og nærmeste pårørende får medvirke i planlegging, utforming, gjennomføring og evaluering av egne tjenester
- Kommunen skal sørge for individuell tilrettelegging av tjenester til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for at personer med utviklingshemming kan medvirke på systemnivå
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming kan ha en aktiv og meningsfylt tilværelse
- **Kommunen skal vurdere tillitsskapende tiltak overfor tjenestemottakere som takker nei til nødvendig bistand**

- Utgangspunktet for alle tjenester er frivillighet
- Hva når personen takker nei over tid?
- Kommunen må sørge for arenaer for etisk refleksjon og tverrfaglige drøftinger
- Tjenesten må undersøke mulige grunner for at personen takker nei
- Virksomhetsleder må vurdere samtykkekompetanse og konsekvenser ved å ikke yte tjenester
- Alle involverte parter må trekkes inn og drøfte løsninger
- Hvis det ikke er mulig gå tjenester basert på frivillighet, og dette vil føre til vesentlig skade, skal det vurderes om det kan iverksettes tiltak med tvang.

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- Kommunen skal opprette barnekoordinator til familier som har eller venter barn med behov for langvarige og sammensatte eller koordinerte tjenester
- Barnekoordinatoren skal sørge for koordinering av det samlede tjenestetilbudet, og sørge for fremdrift i arbeidet med individuell plan.
- Barnekoordinatoren må legge til rette for å etablere en god og trygg relasjon til foreldrene og barnet.
- Familien må få nødvendig hjelp så tidlig som mulig, og på en måte som de klarer å nyttiggjøre seg, som for eksempel ambulant veiledning og bistand i hjemmet.
- Ved mistanke om utviklingshemming skal lege anbefale utredning i spesialisthelsetjenesten.
- Kommunen skal til enhver tid yte den bistanden familien og barnet har behov for
  - Veiledning, opplæring, bistand, avlastning
- Ved behov for sammensatte tjenester skal kommunen tilby individuell plan

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- Kommunen skal bistå familien og legge til rette for at barn med utviklingshemming får mulighet til deltakelse i lek, læring og hverdagsaktiviteter i barnehagen, på skolen, på skolefritidsordningen og i fritiden.
- Ungdom skal få ha en aktiv og trygg hverdag, med mestring og selvstendighet
- Tverrfaglig samarbeid
  - Barnets beste, likeverd og inkludering er viktige prinsipper
  - Individuell plan og koordinator er viktige verktøy
- Barnet skal få tilpasset informasjon, anledning til å uttale seg og bli hørt i samsvar med alder og utviklingsnivå
  - Å trene på å ta egne beslutninger bør tas inn i individuell plan
- Overganger mellom barnehage, grunnskole, ungdomsskole, videregående skole, arbeid bør planlegges og tilrettelegges i god tid

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- Kommunen må starte planleggingen av overgang til voksenlivet i god tid
- Jo større behov for bistand ungdommen har, jo tidligere bør man starte planleggingen
- Planleggingen må skje i samarbeid med ungdommen, foreldrene, fastlege, og andre aktører som er involvert i ungdommens liv.
- Habiliteringstjenesten bør involveres ved behov

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- **Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig**
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- Mange personer med utviklingshemming opplever å stå lenge i boligkø, og uten valgmuligheter.
- Kommunen må ha oversikt over innbyggernes fremtidige boligbehov, og ha planer for å dekke behovet for tilrettelagte boliger, omsorgsboliger mm
- Kommunen bør ha et mangfold av egnede boliger som personer med utviklingshemming kan leie, med variasjon med hensyn til antall rom, fellesrom, sentrumsnær eller landlig plassering og så videre.
- Husbanken anbefaler små bogrupper med 4-8 boenheter. Bør plasseres i ordinære bomiljøer. Ulike målgrupper skal ikke samlokaliseres på en uheldig måte.
- Mange har behov for forutsigbarhet. Kommunen bør ta hensyn til dette i sin planlegging, og søke å tilrettelegge for at personer med utviklingshemming kan slippe å bli flyttet mot sin vilje. Det bør benyttes tidsbestemte leiekontrakter.
- Kommunen må tidlig legge til rette for medvirkning.
- Kommunen må gi veiledning og bistand prosess med kjøp, bygging eller flytting til annet sted.

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- De fleste personer med utviklingshemming står utenfor ordinært arbeid, selv om de kunne jobbet
- Mange instanser involvert i overgangen skole-arbeidsliv
- Fylkeskommunen har ansvar for videregående opplæring og PPT.
- NAV har ansvar for varig tilrettelagt arbeid og andre arbeidsmarkedstiltak.
- Helse- og omsorgstjenesten i kommunen har ansvar for dagsenter og aktivitetstilbud.
- Fylkeskommunen, helse- og omsorgstjenestene og NAV må samarbeide tverrsektorielt om å bistå personen og pårørende i overgangen fra skolen til arbeid eller dagaktivitet

Livsfaser og overganger

- Kommunen skal legge til rette for en god start for barnet og familien
- Kommunen skal bidra til gode barne- og ungdomsår
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og deres familier får en god overgang når tjenestemottaker blir voksen
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming i valg, utforming og tilrettelegging av bolig
- Kommunen skal bidra til at personer med utviklingshemming får jobb eller dagaktivitetstilbud
- Kommunen må legge til rette for en god alderdom for personer med utviklingshemming

- Kommunen må legge til rette for en god alderdom og god livskvalitet for den enkelte, med gode relasjoner, meningsfylte aktiviteter, nødvendig assistanse og helsehjelp.
- Personsentrerte og individuelt tilrettelagte tjenester må utformes i tråd med den enkeltes aldringsprosess og situasjon.
- Lavere forventet levealder enn øvrig befolkning. Tidligere alderom.
- Tjenesteyterne må ha kompetanse på alderdom og rutiner på å fange opp funksjonsfall.
- ASK må jevnlig vurderes og tilpasses funksjonsevnen. Nye behov for ASK kan oppstå.
- Kommunen skal legge til rette for at personer med utviklingshemming og demens kan bo i eget hjem så lenge som mulig og ønskelig.

Habilitering og bistand i dagliglivet

- Kommunen skal legge til rette for god ernæring for personer med utviklingshemming
- Kommunen skal legge til rette for fysisk aktivitet for personer med utviklingshemming
- Kommunen skal legge til rette for god seksuell helse hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal arbeide systematisk for å forebygge rusmiddelproblemer hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal arbeide systematisk for å beskytte personer med utviklingshemming mot vold og overgrep
- Kommunen skal arbeide systematisk for å forebygge utvikling av utfordrende atferd hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal legge til rette for bruk av velferdsteknologi for personer med utviklingshemming
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming med å mestre personlig økonomi

Helseoppfølging

- Kommunen skal arbeide for å fremme helsekompetanse hos personer med utviklingshemming
- Kommunen og fastlegen skal sammen legge til rette for årlig helsekontroll for personer med utviklingshemming
- Kommunen skal fange opp tegn på mistilpasning og sykdom hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal forberede og følge opp medisinsk utredning, behandling, habilitering og rehabilitering
- Kommunen skal legge til rette for god psykisk helse hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal bistå personer med utviklingshemming med legemiddelhåndtering
- Kommunen skal legge til rette for god munn- og tannhelse hos personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for lindring og omsorg ved livets slutt hos personer med utviklingshemming

Familie, pårørende og verge

- Kommunen skal legge til rette for godt samarbeid med pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal tilby veiledning og avlastning til pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for oppfølging av søsken som pårørende
- Kommunen skal legge til rette for et godt samarbeid med verge

Familie, pårørende og verge

- Kommunen skal legge til rette for godt samarbeid med pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal tilby veiledning og avlastning til pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for oppfølging av søsken som pårørende
- Kommunen skal legge til rette for et godt samarbeid med verge

- Godt samarbeid med pårørende gir ofte bedre tjenester og trygghet for tjenestemottaker og pårørende
- Tjenestemottaker bestemmer selv hvilke pårørende som skal involveres, og hvilken informasjon de skal få
- Hvis tjenestemottaker mangler samtykkekompetanse, har nærmeste pårørende rett til informasjon og medvirkning sammen med personen selv
- Hvis personen mangler samtykkekompetanse kan nærmeste pårørende samtykke til oppheving av taushetsplikt
- Tjenestemottakers ønsker og preferanser skal være i sentrum

Familie, pårørende og verge

- Kommunen skal legge til rette for godt samarbeid med pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal tilby veiledning og avlastning til pårørende til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal sørge for oppfølging av søsken som pårørende
- Kommunen skal legge til rette for et godt samarbeid med verge

- Mange personer med utviklingshemming har verge
- Vergen skal hjelpe personen innenfor sitt mandat
- Mandatet kan gå på å bistand innenfor økonomiske og/eller personlige spørsmål
- Vergen skal ikke yte omsorgstjenester eller praktisk bistand, men ivareta rettigheter og råde over midler
- Kommunen, verge og pårørende bør samarbeide, og ha respekt og bevissthet om hverandres roller
- Det bør lages en samarbeidsavtale om:
  - gjensidig informasjonsdeling, basert på tjenestemottakers (vergehavers) ønske og samtykke
  - arbeidsdeling og rutiner mht. økonomi
  - arbeidsdeling og rutiner for beslutningsstøtte i ulike typer spørsmål

Dokumentasjon og taushetsplikt

- Kommunen skal sørge for relevant og nødvendig dokumentasjon av helse- og omsorgstjenester til personer med utviklingshemming
- Kommunen skal ivareta taushetsplikten og kjenne til unntakene fra denne

Veilederen i fulltekst finner du her:

<https://www.helsedirektoratet.no/veiledere/gode-helse-og-omsorgstjenester-til-personer-med-utviklingshemming>